

Új elemek a központi oklevélkiadásban az 1342. évi királyváltás után

1342. július 21-én, I. Károly (Károly Róbert) király halála után öt nappal legidősebb fiát: Lajos herceget Székesfehérvárott Telegdi Csanád esztergomi érsek a Szent Koronával Magyarország királyává koronázta. Lajos minden értelemben legitim királyként foghatott hozzá édesapja munkájának folytatásához, annak finomításához, amiben nem csupán a főpapi-bároi elit támogatását élvezhette, hanem mögötte (mellette) álló, befolyásos anyját, az özvegy Erzsébet anyakirálynéét is.

A folytonosság tehát adott volt, kisebb-nagyobb változ(tat)ásokra azonban (legelőször is) az elitnek fel kellett készülnie, mint ahogy ez általában minden főhatalmi cserekor bekövetkezik. E változások már nem sokkal a koronázás után meg is indultak. Egy részük látványosabban, lévén, a legfontosabb világi tisztségeket érintő személyi kérdések voltak. Más részük, talán kevésbé feltűnően, de jól elhelyezetten, a központi oklevelekben érhetőek tetten.

Mivel az 1342 ősztől meginduló, bárói tisztségviselésekben történő változásokról már más helyütt szóltunk, így azt itt röviden csak összefoglaljuk: 1342 szeptember közepén elhunyt Druget Vilmos nádor, az ország (Szécsényi Tamás erdélyi vajda melletti) legvagyonosabb és legbefolyásosabb bárója. Utóda azonban (noha ez több okból is adekvát lett volna) nem Tamás lett, hanem a jóval kevésbé módos és befolyásos Zsámboki (Gilétfi) Miklós turóci ispán. A nádorcseré szeptember végére megtörtént, októberben pedig a trón Szécsényi Tamástól elvette két évtizede bírt erdélyi vajdai címét, s abba a szintén kisebb vagyonú és befolyású Sirokai Miklóst ültette. Tamás utóbb tárnokmester lett, de 1343 tavaszára e méltóságát is elveszítette, helyére Lackfi István került. Emellett további változtatások is megtörténtek 1342 végére: új szörényi bán (Losonci István) adatolható decembertől, ugyanekortól új királyi asztalnokmester (Szécsi Miklós), október közepétől pedig új királyi ajtónállómester (Becsei Töttös) került hivatalba. 1343 elejétől májusig változás történt a királyi lovászmesteri (Lackfi István helyett Lackfi Dénes) és a királyi pohárnokmesteri tisztségekben (Druget Miklóstól bizonyosan elvették e méltóságot, mert az 1343. évi privilegiális oklevelek méltoságnévsorai nem említik sem őt, sem magát e címet), vagyis az 1342 végi változások folytatódtek, s 1343 közepére az addigi főméltóságok köre nagy mértékben megváltozott.¹

Nézzük most röviden azt a néhány új elemet, amik a koronázás után jelennek meg a központban, konkrétan a király és az országbíró által kibocsátott oklevelekben.²

¹ PITI FERENC: Az 1342. évi nádorváltás. In: *Századok* 2006/2. 435–441.

² Mostani mondandónkhoz nem kötődik szorosan, de a teljesség kedvéért megemlítendő, hogy 1342 ősztől a kancelláriában alkalmazni kezdik (bár még nem minden királyi oklevél esetében) azt az új gyakorlatot, miszerint nyílt okleveleknél az addig csupán az oklevél hátlapjára írt kancelláriai jegyzetben szereplő udvari személyek neveit feltüntették az oklevél előlapjának valamely sarkában is (zárt oklevél esetén csak az előlapon). Mivel a nyílt oklevelek esetében a kancelláriai jegyzetre utóbb ráke-

1) Károly idején az országbíróknak, jelesül most Nagymartoni Pálnak (aki a Károly alatt viselt bárói tisztségét Lajos koronázása után is megtarthatta) csak a privilegiális formában kiadott okleveleiben szerepel a „Károly király országbírója” (*Nos comes Paulus iudex curie domini Karoli regis Hungarie*) kitétel,³ egyebekben a „*Nos comes Paulus iudex curie domini regis*”-intitulációval élt. Lajos trónra lépte után azonban Pálnak hamarost, már 1342 augusztusa első felétől fel kellett tüntetnie nem csupán privilégiumaiban, hanem egyéb formájú bírósági okleveleiben is, hogy „Lajos király országbírója” (*Nos comes Paulus iudex curie domini Lodovici regis Hungarie*).⁴ Mivel az országbíró ekkor már nem csak a királyi jelenlét bíróságának állandó, hanem a királyi különös jelenlét bíróságának esetenkénti rendes bírója is volt, nem véletlen, hogy épp az ő okleveleiben kerül sor ezen újításra, Lajos nevének immár permanens hangúlyozására, illetve a következő pontban felsorolandó, erősen ideologikus jegyek feltüntetésére

2) Pál országbíró számos függőpecsétes ítéletlevelében tűnik fel szintén 1342 augusztusa első felétől a perfolyások leírásába ékelten egy (az egyes oklevelekben kisebb-nagyobb szövegeltérésekkel szereplő, de standard mondandójú) betét, ami Lajos törvényes, a politikai elit és a nemesek akaratából történő megkoronázásáról, az atyai örökségbe való jog szerinti belépéséről szól. Ennek szövege így foglalható össze: Károly „trónjára és koronájához elsőszülöttje: Lajos a bárók, főpapok és az ország nemesei egyhangú óhajából felemeltetett, hogy a magyar nemzet születés jogán rá háramlott országát kormányozza, és a magyarok első királyának: Szt. Istvánnak istentől adott koronájával Fehérvárott a székesegyházban 1342. július 21-én ünnepélyesen megkoronáztatott.”⁵

rült a királyi pecsét, s ezzel a jegyzet voltaképpen olvashatatlanná vált, így ezen új eljárás praktikus előrelépésként értékelhető a kancelláriai gyakorlatban. Pl. 1342. szept. 18. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (továbbiakban: Df.) 262 495. Anjou-kori Oklevéltár XXVI. (1342) [sajtó alatti] Szerk. PITI FERENC. Budapest – Szeged 2007. (továbbiakban: A. XXVI.) 490. szám: hátlapján kerek királyi pecsét nyomában *relacio Thome filii Petri et Pauli de Wgal*, előlapján legalul *Paulus Vgol et Thomas Petri*; 1343. márc. 9. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (továbbiakban: Dl.) 40 904. Anjou-kori Oklevéltár XXVII. (1343) [sajtó alatti] Szerk. PITI FERENC. Budapest – Szeged 2007. (továbbiakban: A. XXVII.) 94. szám: az előlap bal alsó sarkában *Tutheus de regina*; 1343. márc. 31. Df. 200 892. A. XXVII. 138. szám: az előlap bal alsó sarkában *relacio Tutheus*; 1343. máj. 8. Dl. 102 762. A. XXVII. 268. szám: hátlapján természetes színű, kerek pecsét apró töredéke nyomában *relacio magistri Cykow*, az előlap alján *relacio Cykow*; stb.

³ Lásd pl. csak 1342-ből: jan. 17. Dl. 3458., A. XXVI. 20. szám; febr. 11. Dl. 3442., A. XXVI. 51. szám; márc. 21. Df. 273 681., A. XXVI. 118. szám; máj. 12. Dl. 3482., A. XXVI. 214. szám; stb.

⁴ Pl. 1342. aug. 10. Dl. 3509., A. XXVI. 427. szám. (zárt); aug. 12. Df. 210 769., A. XXVI. 429. szám. (privilegiális); szept. 22. Dl. 3516., A. XXVI. 498. szám. (zárt); okt. 13. Dl. 40 893., A. XXVI. 537. szám. (zárt); nov. 21. Dl. 100 002., A. XXVI. 601. szám. (privilegiális); stb.

⁵ „... *in cuius* [Karoli regis] *solium tronum et coronam dominus Lodovicus primogenitus suus (divino subsidio mediante) ad gubernandum Vngarice/Hungarice nationis regnum hereditarium iure geniture successit/sibi successum/iure et ordine geniture sibi debitum legittime successum de prelatorum baronum (procerum) et nobilium regni unanimi et concordii voto sublimatus et corona beatissimo Stephano primo regi Hungarorum divinitus condonata (domino data)/et corona sancti Stephani primi regis Hungarorum (die dominico proximo ante festum beati Jacobi apostoli nunc*

3) Igen érdekes és lényeges, hogy Lajos trónra emelése után több oklevélben is előbb említi saját rendelkezései kapcsán anyja: Erzsébet beleegyezését vagy akaratát, s csak utána a királyi tanács, azaz a főpapok és a bárók egyetértését.⁶

Mit árulnak el a tisztségcserék és ezen okleveles mozzanatok együttesen? A két, látszólag össze nem függő kategóriában ugyanis véleményünk szerint van közös: mégpedig az, hogy így, vagy úgy, de ugyanazt a politikai-ideológiai üzenetet sugallták és szögezték le.

Ennek summázata előtt megjegyeznénk, hogy mivel 1342-ben Lajos még csak 16 éves volt, a kormányzásban egyelőre járatlan, ezért a felsorolt változtatások mögött ekkor még érdemes elsősorban Erzsébet anyakirályné akaratát, sugallatát,

proxime/a. d. 1342. preteritum in Alba Regali in loco suo cathedrali) solemniter coronatus est/extitit coronatus.” 1342. aug. 12. Df. 210 769., A. XXVI. 429. szám; 1342. aug. 16. Dl. 105 741., A. XXVI. 435. szám; 1342. aug. 19. Dl. 3452., A. XXVI. 441. szám. (kiadása: Anjou-kori okmánytár I–VII. Szerk. NAGY IMRE – NAGY GYULA. Budapest 1878–1920. (továbbiakban: AO.) IV. 252–255.); 1342. szept. 14. Dl. 33 592., A. XXVI. 483. szám; 1342. szept. 14. Dl. 3514., A. XXVI. 484. szám; 1342. szept. 26. Dl. 67 399., A. XXVI. 507. szám; 1342. okt. 21. Dl. 66 872., Df. 221 513., Dl. 105 932., A. XXVI. 553. szám. (részleges kiadása: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Stud. et op. GEORGII FEJÉR. Budae 1829–1844. (továbbiakban: CD.) IX/6. 5–9.); 1342. dec. 3. Dl. 3532., A. XXVI. 626. szám. (kiadása: AO. IV. 282–287.); 1343. máj. 12. Dl. 76 700., A. XXVII. 295. szám. (kiadása: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeő. I–XII. Pest–Budapest 1871–1931. (továbbiakban: Z.) II. 63–69.); 1343. jún. 19. Df. 200 896., A. XXVII. 409. szám; 1343. okt. 17. Dl. 63 672., Df. 264 179., A. XXVII. 692. szám. (A verziókban esetlegesen többször is kimaradó szövegrészeket sima zárójellel, az eltéréseket / jellel szerepeltettük.)

Jobban eltérő, de mondandójában ugyanazt hangsúlyozó változata: „...*dominus Lodovicus rex, in patrimonium regni Vngarici iure et ordine geniture suo locedens unanimi prelatorum baronum et nobilium regni sui voto et intencione in Alba Regali in loco cathedrali die dominico proximo ante festum beati Jacobi apostoli a. d. 1342. preterito, favente Salvatoris clemencia, corona beatissimo Stephano primo regi Hungarorum divinitus data solemniter et honorifice fuisse coronatus.*” 1343. szept. 24. Df. 248 303., A. XXVII. 630. szám. (kiadása: F. IX/1. 168–180.; Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III. Collegit et edidit FERDINANDUS KNAUZ – LUDOVICUS CRESCENS DEDEK. Strigonii 1874–1924., IV. Ad edendum praeparaverunt GABRIEL DRESKA – GEYSA ÉRSZEGI – ANDREAS HEGEDŰS – TIBURCIUS NEUMANN – CORNELIUS SZOVÁK – STEPHANUS TRINGLI. Strigonii–Budapestini 1999. (továbbiakban: MES.) III. 517–523.)

Végezetül ugyanerre rimel Lajos saját, 1343. ápr. 27-én kelt privilegiális oklevele (Dl. 322., A. XXVII. 210. szám – kiadása: MES. III. 492–494., BLAZOVICH LÁSZLÓ – GÉCZI LAJOS: A Telegdiek pere 1568–1572. Szeged 1995. (továbbiakban: TELEGDIEK) 120–123.). Ebben a Telegdi Csanád esztergomi érseknek tett adománya során az eddigiekkel összecsengően, bár az alapszöveget jobban megváltoztatva, a következőket emeli ki (részben az érsek szolgálatait méltatva, de még inkább saját legitimitását hangsúlyozva): Károly halála után „*nobisque solium regiminis nostri regni Hungarie iure successione paterne nobis debiti feliciter conscendentibus ... in solemnitate coronacionis et intronizacionis nostre per ipsum [Chanadinum] de beneplacito concordi et unanimi voluntate omnium prelatorum baronum procerum et quorumlibet regnicolarum nostrorum laudabiliter facte...*”.

⁶ Pl. 1342. aug. 3. Df. 287 458., A. XXVI. 416. szám (kiadása: CD. IX/1. 47–50.); 1343. jan. 3. Dl. 3550., A. XXVII. 4. szám (kiadása: AO. IV. 296.); 1343. jan. 6. Dl. 12 800., A. XXVII. 11. szám; 1343. ápr. 6. Df. 206 482., A. XXVII. 162. szám; 1343. ápr. 27. Dl. 322., A. XXVII. 210. szám. (kiadása: MES. III. 492–494., TELEGDIEK 53–54.)

újító szándékát keresnünk, s mindez az asszony megváltozott (megnövekedett) politikai befolyását is jól mutatja.

Úgy véljük a felsorolt adatok alapján, hogy Lajos és anyja több dolgot félreérthetetlenül és igen hamar jelezni kívánt a politikai elit részére: a) új, legitim király ül a trónon, aki apja örökségébe mind dinasztikus, mind politikai, mind jogi értelemben megkérdőjelezhetetlenül került; b) a Károly-kori legbefolyásosabb bárók helyett egyelőre szívesebben látnak kevésbé koncentrált hatalmú, de trónhű előkelőket a legmagasabb méltóságokban; c) ezek a továbbiakban immár az új királynak és édesanyjának legyenek hálások pozícióikért, ne utólag is a megboldogult Károlynak; d) Erzsébet új szerepét és politikai helyzetét (sarkosan fogalmazva) egyszerűen vegyék tudomásul.

Természetesen az nem újdonság, hogy egy vezetéváltás után szinte azonnal komoly személycserék következzenek be, ez a hatalomgyakorlás mai napig élő velejárója. Amit itt érdemes megemlíteni, az a cserék elvégzésének ügyes politikája a királyváltás utáni pár évben, melyben (úgy tűnik) a trónhűség mellett az adott személy (vagy rokona) addig elért vagyoni helyzete és politikai befolyása került súlyozásra: azok, akik Károly alatt komoly tisztséghez jutottak, ezt elvesztették (avagy tisztségük súlya nem érte el apáikét/rokonaiét) – és fordítva: számosan lettek olyanok, akik magasabb méltóságot kaptak, mint amit Károly alatt betöltöttek (avagy apáikénál/rokonaiénál jelentősebbet).⁷ Így indult meg a (régiből kinövő) új elit építésének szándéka, aminek hátterét éppen az adta meg együttesen, amit (mint láttuk) az oklevelek ilyen erősen sugalltak: Lajos trónra jutásának legitimitása és Erzsébet új politikai pozíciója.

Lajos uralkodása tehát szemmel láthatóan koncepciózus ideológiai, politikai és személyi megalapozottsággal vette kezdetét.

⁷ Csak egy-egy példa mindegyik esetre, sorrendben: Szécsényi Tamás és vajdai méltóságának említett sorsa; Druget Vilmos nádori címet viselt, fivéréből: Miklóstól azonban 1343-ban elvették 1332 óta betöltött királyi pohárnokmesterségét és csak ungi ispáni címét hagyták meg; Losonci István soproni és vasi ispán volt Károly idején, 1342 végéig azonban már szőrényi bán lett; Becsei Imre Károly barsi ispánja volt, fiát: Töttöst azonban 1342 végén Lajos királyi ajtónállómesterré tette. ENGEL PÁL: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Budapest 1996. passim.